

‘התנגשות הציביליזציות’ ולידתה מחדש של המלחמה הקרה

:: יאיר רביב

אפיירס (תרגום לעברית של המאמר הופיע בכתב העת ‘תכלת’). במאמר הציע הנטינגטון תזה לגבי העתיד הצפוי לעולם עם תום המלחמה הקרה. כנגד אלה שדברו על ‘סדר עולמי חדש’, וטענו כי אנו עומדים בפני עידן של הגמוניה אמריקאית, ליברליזם, שלום ושגשוג עולמי, הציג הנטינגטון השקפה שונה. הוא טען כי זהו אכן עידן חדש, אך לא עידן של שלום ושגשוג אלא של התנגשות ומלחמה בין ‘ציביליזציות’ על בסיס תרבותי. הוא גרס כי העולם יתארגן על בסיס 7-8 גושים תרבותיים (המערב, האיסלאם, הקונפוציאני, הלטינו-אמריקאי, היפאני, ההינדי והסלאבי-אורתודוקסי). היחסים בין גושים אלה (ה‘ציביליזציות’ בלשונו של הנטינגטון) יתאפיינו ביריבות ועימות. קו העימות החרף ביותר יהיה בין הציביליזציה האיסלאמית לציביליזציה המערבית.

על פניו, ה-11 בספטמבר 2001 מוכיח את צדקתו של הנטינגטון ואת ראיית הנולד שלו. קנאים מוסלמים תקפו את ארה"ב ללא כל סיבה פרט למלחמה ב‘שטן הגדול’. מאחורי הטרור הזה לא עמדה אף דרישה קונקרטיית ואין לו מטרה פרט ל‘הבסת המערב’. ואכן, מאז ה-11 בספטמבר רווחים בשיח הציבורי המושגים שטבע הנטינגטון בדבר עימות בין ‘המערב’ ל‘איסלאם’, עימות שבו אין מנוס ממלחמה חזיתית. השקפה זו חורגת הרבה מעבר לשיח אקדמי תיאורטי – נגזרים ממנה קווי מדיניות חוץ מסוימים מאוד, שעליהם נטוש כיום ויכוח בצמרת העולמית. הקשר זה הוא שמעניק את החשיבות לתזה אודות ‘התנגשות הציביליזציות’. בדברים הבאים אבחן את התזה הזאת באופן ביקורתי ואציע תשובה חליפית לשאלת ‘מניעי הטרור’ – תשובה הנותנת, לדעתי, מפתח להבנת הסיטואציה הפוליטית הגלובאלית של תקופתנו, וכן לחשיפת תפקידה האידאולוגי של התזה של הנטינגטון.

הגורם המכונן המשמעותי ביותר של הפוליטיקה הבינלאומית בראשית המאה ה-21 הוא הטרור הבינלאומי והמלחמה בטרור זה. שאלת המפתח בפענוח הפוליטיקה הבינלאומית היא שאלת המניע לטרור: מה מעונין הטרור הבינלאומי להשיג? מה הן המטרות של ראשיו, מממניו ותומכיו? והנה מתברר כי התשובה לשאלה זו רחוקה מלהיות ברורה. לאורך המאה ה-20 הופיע הטרור ככלי במלחמות שחרור לאומיות שיעדן הברור היה שחרור לאומי מהשליט הקולוניאלי. אולם מה מנסה להשיג הטרור הבינלאומי כיום? מה היה היעד של התקפת ה-11 בספטמבר על מגדלי התאומים? ברור שלא נועדה לשחרר מ‘הכיבוש האמריקאי’ – להיפך. התקפה זו היתה גורם מכריע בפלישה האמריקאית לאפגניסטן ועיראק ובכך הגבירה מאוד את המעורבות האמריקאית בעולם הערבי-איסלאמי (או לפחות נתנה קלף מכריע בידי הגורמים בממשל המעונונים בכך). תשובה פופולארית לשאלה זו מסתמכת על תזת ‘מלחמת הציביליזציות’ של סמיואל הנטינגטון.

בקיץ 1993 פרסם הנטינגטון, פרופסור למדע המדינה באוניברסיטת הרווארד, מאמר בשם ‘התנגשות הציביליזציות’ בכתב העת פורין

על פניו, ה-11 בספטמבר 2001 מוכיח את צדקתו של הנטינגטון ואת ראיית הנולד שלו. קנאים מוסלמים תקפו את ארה"ב ללא כל סיבה פרט למלחמה ב‘שטן הגדול’. מאחורי הטרור הזה לא עמדה אף דרישה קונקרטיית ואין לו מטרה פרט ל‘הבסת המערב’.

היום יותר מאי פעם, קיים מכנה משותף תרבותי לכל האנושות. כאשר קוקה-קולה ונייק נפוצים בכל העולם, נכון יותר לדבר על תרבות אחת עם הבדלים בתוכה ולא על תרבויות נבדלות וסגורות בתוך עצמן.

קצה הקרחון

תקציב 2005

‘הממשלה החליטה שמהאחד לחודש ינואר, 2005, יועלה שכר המינימום במגזר הפרטי והציבורי בשיעור של 8%. במסיבת עיתונאים הסביר ראש הממשלה שהעלאת השכר פירושה לא רק ‘הטבה עם העובדים שתרמו לצמיחה אלא עידוד הצריכה שתביא להגדלת הצריכה בשוק המקומי’. לשאלת עיתונאים הסביר שר האוצר שלצריכה תפקיד של ‘קטר כלכלי’, שכן היא גם ‘מושכת השקעות, תורמת להרחבת הפעילות הכלכלית ולכן גם ל‘יצוא’... מדע בדיוני??? לא. ידיעה ב-La Nacion, העיתון ‘לאנשים חושבים’ של ארגנטינה (11.12.04, עמ’ 1).

בסוף שנות השמונים העריצו קברניטי המשק הארגנטיני את ברנו, פרנקל ודומיהם. אולי עכשיו, לאחר שפרנקל, נתניהו, שטרסלר ודומיהם סייעו בהובלת כלכלת ישראל אל עברי פי הפחת הארגנטיני, נתחיל אנחנו להעריך את הארגנטינאים??

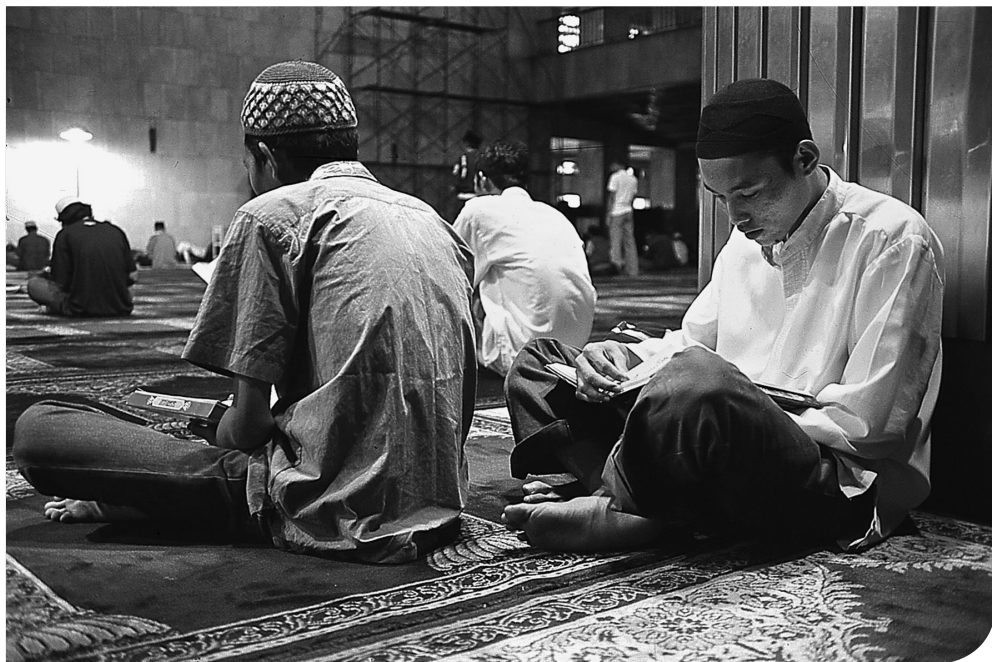
של אותה "ציביליזציה" יביאו להומוגניות גדלה והולכת. אולם למחלוקות הפנימיות יש חשיבות קריטית בהבנת המציאות הפוליטית. כל אחת מהמדינות או התרבויות יכולה להתפתח

"התנגשות הציביליזציות" - תיאוריה או אידאולוגיה?

יש להתמודד עם התזה אודות 'התנגשות הציביליזציות' בשתי רמות. ברמה הראשונה, יש להראות את הנקודות הבעייתיות בתזה כתיאוריה, ומדוע היא גישה שגויה להבנת המציאות. אולם אם היתה זו הבעיה היחידה של התיאוריה לא היתה לה חשיבות גדולה כל כך (אחרי הכל, לא חסרות תיאוריות היסטוריות ופוליטיות שגויות...). לטענתי, יש לתזה זו פן נוסף, מתוחכם יותר. פן שבו מתפקדת התזה לא כתיאוריה אלא כאידיאולוגיה. הבנת הרובד הזה וההקשר שלו בפוליטיקה העולמית נותנת כלי חשוב לפענוח ההתרחשויות הפוליטיות כיום. לטענתי, תזה זו משמשת כאידיאולוגיה של צד מסוים בפוליטיקה האמריקאית והמערבית. במשפט אחד - זוהי האידיאולוגיה שנועדה ליצור את המלחמה הקרה של המאה ה-21.

כאמור, בשלב הראשון יש להראות מדוע התזה כתיאוריה (כלומר כניסיון להבנת המציאות) בעייתית. הכשל הראשון הניכר לעין הוא, שההתייחסות ל"ציביליזציה" כקבוצת ההשתייכות הרחבה ביותר היא עקרה. היום יותר מאי פעם, קיים מכנה משותף תרבותי לכל האנושות. כאשר קוקה-קולה ונייק נפוצים בכל העולם, נכון יותר לדבר על תרבות אחת עם הבדלים בתוכה ולא על תרבויות נבדלות וסגורות בתוך עצמן.

אולם ישנו פגם חשוב ועמוק יותר בתזה. הנטינגטון מזניח את חשיבותם של חילוקי הדעות הפנימיים בתוך המדינות וממילא בתוך ה"ציביליזציות". לשיטתו יש קו מסוים שמאפיין את כל החברות בציביליזציה מסוימת. אולם הוא מתייחס אל המאפיין הזה כאל נתון קבוע מראש, ולא כדבר המעוצב באופן דינמי מתוך המחלוקות הפנימיות במדינות וב"ציביליזציות" השונות. ניתן לראות את חומרתה של בעיה תיאורטית זו כשבוחנים את האובייקט המרכזי של התזה של הנטינגטון - האיסלאם. המדינות הערביות-מוסלמיות רחוקות מלהיות עשויות מעור אחד. הכוחות המרכזיים בעולם הערבי-מוסלמי (מצרים, ירדן, אינדונזיה) הן מדינות פרו-מערביות, שבתוכן מתנהל עימות חריף בין הגורמים הפרו-מערביים (השליטים) לבין הגורמים האיסלאמיים-פונדמנטליסטים. הנטינגטון מזניח את חשיבותו של מאבק זה ומניח שהקו הפונדמנטליסטי יגבה הוא טוען כי המחלוקות הפנימיות ילכו ויאבדו מחשיבותן, והגורמים המשותפים לכל חברה

בכיוונים שונים ומנוגדים, גם אם האפשרויות השונות שעומדות בפניה מושפעות רבות מהרקע התרבותי שלה. הכיוונים האפשריים השונים שעומדים בפני כל מדינה או "ציביליזציה" משפיעים רבות על שאלת יחסי החוץ שלה בכלל, ויחסיה עם "המערב" בפרט. כלומר, ההתנגשות, שהנטינגטון מצייר אותה כבלתי נמנעת, היא למעשה נושא למאבק פנימי בכל "ציביליזציה" ובכל מדינה. מאבק שהבנתו היא התנאי הנדרש להבנת המציאות הפוליטית הנוכחית.

עולם בקונפליקט - מרוויחים ומפסידים משני עברי המתרס

"כשל" זה הוא בדיוק המקום שבו ניתן לעבור לרובד השני של הערכת התיאוריה. זהו הרובד של הבנת התפקיד הפוליטי, או האידיאולוגי, של 'התנגשות הציביליזציות'. אידיאולוגיה פוליטית מופיעה פעמים רבות כטענת 'ראוי' שמתחפשת ל'תיאור המצוי'. זה בדיוק התפקיד שממלאת האידיאולוגיה אודות 'מלחמת הציביליזציות'. לכאורה היא ניתוח "אובייקטיבי" של העולם, המצוי בהכרח בהתנגשות בין ציביליזציות. לטענתי, עמדה זו משרתת בפועל קו שמעוניין בעימות זה.

ברגע שמוזנים את הסיטואציה הפוליטית

המדינות הערביות-מוסלמיות
רחוקות מלהיות עשויות
מעור אחד. הכוחות המרכזיים
בעולם הערבי-מוסלמי
(מצרים, ירדן, אינדונזיה)
הן מדינות פרו-מערביות,
שבתוכן מתנהל עימות חריף
בין הגורמים הפרו-מערביים
(השליטים) לבין הגורמים
האיסלאמיים-פונדמנטליסטים.

חוקא הקיצוניים, בן לאח מצד
אחד והניצים האמריקנים
מצד שני, שמופיעים לכאורה
כאויבים חריפים ביותר,
מעונינים למעשה באותה
סיטואציה עצמה.

קונבנציונלי אצל הסינים והמוסלמים. לדעתו חייב המערב לחזור למירוץ החימוש הגרעיני, כדי לעמוד מול סין והעולם המוסלמי. ניסיון ליצור יחסי שיתוף פעולה עם "ציביליזציות" אלה יהיה מעשה נאיבי שיביא לתוצאות חמורות יותר. הדבר היחיד שניתן לעשות הוא לנסות ולהגביל את העימות החם במידת האפשר, בעיקר באמצעות 'הרתעה'.

במשך כל המחצית השנייה של המאה ה-20 היה העולם נתון בסיטואציה של 'מלחמה קרה' בין המזרח למערב. מרגע שהתמוטט הגוש הסובייטי, נוצר לכאורה 'סדר עולמי חדש' ללא עימותים גדולים. מי שמעוניין בעולם שנתון בקונפליקט היה צריך ליצור קונפליקט חדש - מלחמה בין תרבויות. לאמתו של דבר, המאבק אינו מתחולל בין הציביליזציות, אלא בין מי שמעוניין בעולם של התנגשות (תהיה אשר תהיה) לבין מי שמעוניין בעולם של יחסים פתוחים ומתפתחים.

זה גם ההקשר שבתוכו ראוי להבין את ה-11 בספטמבר, את המחלוקת הנוכחית בדבר עירק, מחלוקות בצמרת האמריקנית בשאלת היחס לסין ואת שאלות מירוץ החימוש הגרעיני שהתעוררו מחדש בשנה האחרונה.

מה יכול להיות המניע לרצות עולם בקונפליקט? נדמה לי שאיש לא הציע הסבר ברור וחד יותר לכך מגורג' אורוול בספרו '1984':

"בצירוף זה או אחר מצויות מעצמות העל תמיד במצב מלחמה, וכך היו זה עשרים וחמש שנה... כדי להבין את טבעה של המלחמה כיום - עלינו להבין קודם כל שאי אפשר שתושג בה הכרעה... תודעת ההימצאות במלחמה מתמדת משווה למסירת כל השלטון לידי כת קטנה מראית של הכרח הקיום... הקבוצות השליטות בכל שלוש המעצמות כולן יודעות ולא יודעות בעת ובעונה אחת מה הן עושות. חיהן מוקדשים לכיבוש העולם, אך עם זה הן יודעות כי מן הצורך שהמלחמה תמשך לנצח ובלי ניצחון..."

המלחמה על פי קני המידה של מלחמות קודמות, אינה אלא נגיבת דעת... אבל אף שהיא כוזבת, אין המלחמה חסרת משמעות. היא מכלה את עוזף מוצרי הצריכה ומסייעת לקיים את הלך הרוחות המיוחד שחברה היררכית זקוקה לו. המלחמה כיום היא ענין פנימי בהחלט. לשעבר היו המעמדות השליטים בכל ארץ נלחמים זה בזה בפועל ממש... והמנצח היה חומס את המנוצח. בימינו אין הם נלחמים זה בזה כל עיקר. את המלחמה מנהלת כל קבוצה שליטה נגד נתיניה היא, ומטרתה אינה לכבוש או למנוע כיבוש של שטחים, אלא לקיים את המבנה החברתי כמות שהוא."

הפנימית הריאלית במדינות (או ב"ציביליזציות") כסיטואציה של מאבק פנימי בשאלה האם לנהל יחסי חוץ של מאבק והתנגשות או יחסי שיתוף פעולה, מקבלת התזה בדבר 'מלחמת הציביליזציות' הקשר שונה לחלוטין.

כעת הצגת הקונפליקט בין התרבויות כבלתי נמנע אינה עוד תיאור מצב מצוי אלא תיאור מצב רצוי עבור צד מסוים בתוך כל "ציביליזציה" - הצד המעוניין בהתנגשות (התיאוריה אינה נדרשת להסביר מדוע מצב זה הוא רצוי, שכן היא מופיעה כתיאור "אובייקטיבי" לכאורה של המצב המצוי...). תיאור זה אינו ניטרלי ביחס למחלוקת הפנימית, הוא משרת צד מסוים. בתוך כל "ציביליזציה" הוא משרת את הצד שמעוניין בקונפליקט: בעולם המוסלמי ובעולם האמריקני-מערבי במידה שווה. יותר מכך, כיוון ש"מלחמת הציביליזציות" היא מלחמה בלתי-ניתנת להכרעה (בדיוק כמו המלחמה הקרה...), ניתן לראות כי דווקא הקיצוניים, בן לאדן מצד אחד והניצים האמריקנים מצד שני, שמופיעים לכאורה כאויבים החריפים ביותר, מעונינים למעשה באותה סיטואציה עצמה: במלחמה ללא הכרעה אין מנצחים ומפסידים. ליתר דיוק, המנצחים והמפסידים אינם מנצחים בשני הצדדים המנוגדים של החזית, אלא בתוך כל אחד מן הצדדים. אלה החפצים בשלום הם המפסידים, אלה המעוניינים בהנצחת מצב המלחמה הם המנצחים. התיאוריה אודות "מלחמת הציביליזציות" והקונפליקט ה"בלתי נמנע" משרתת היטב את עמדתם הפוליטית של אלה המרוויחים ממצב המלחמה, משני עברי המתרס.

לצורך הבנת תפקידה האידיאולוגי של התיאוריה, יש לבחון את המסקנות האופרטיביות שהנטינגטון גוזר במאמרו. הוא קורא לעצור את פירוק החימוש במערב. תהליך זה מצטייר בדבריו כאיוולת לאור ההצטיידות בנשק לא

לאמתו של דבר, המאבק אינו מתחולל בין הציביליזציות, אלא בין מי שמעוניין בעולם של התנגשות (תהיה אשר תהיה) לבין מי שמעוניין בעולם של יחסים פתוחים ומתפתחים. זה גם ההקשר שבתוכו ראוי להבין את ה-11 בספטמבר

יאיר רביב הוא חבר קבוצת בוסתן במגדל העמק.
yair_rav@macam.ac.il